

absynt
prekliati/reportéri

Svetlana Alexijevič

Vojna nemá ženskú tvár

Počúvam, keď rozprávajú...

Počúvam, keď mlčia...

Aj slová, aj mlčanie –
sú pre mňa text.

Nobelova
cena 2015

PRO LIBRIS

absynt

**Svetlana
Alexijevič
Vojna nemá
ženskú tvár**

Prekliati reportéri
Absynt 2015

Vydanie tejto publikácie v rámci edície PRO LIBRIS finančne podporila spoločnosť SLOVNAFT a Stredoeurópska nadácia. Grantový program PRO LIBRIS – Cesta pre knihu sa realizuje v spolupráci s Ministerstvom kultúry Slovenskej republiky.

Copyright © 2013 by Svetlana Alexievich

Z ruského originálu *U vojny ne ženskoje lico* (Moskva: Vremia, 2013) preložil Marek Chovanec. Táto rozšírená verzia knihy vychádza z pôvodného prekladu Ondreja Marušiaka z ruského originálu *U vojny ne ženskoje lico* (Moskva: Sovetskij pisateľ, 1988), ktorý vyšiel v Bratislave v roku 1990 v nakladateľstve Pravda. Pôvodný preklad bol doplnený a redakčne upravený.

Redakcia textu: Ján Půček

Jazyková korektúra: Martina Ivanová

Dizajn, návrh obálky a sadzba: Pavlína Morháčová

Vydavateľstvo Absynt 2015

www.absynt.sk

ISBN 978-80-971823-5-9

– Kedy sa ženy po prvýkrát objavili v armáde?

– Ženy bojovali už v gréckych vojnách v Aténach a Sparte v štvrtom storočí pred našim letopočtom. Neskôr sa zúčastnili na pochodoch Alexandra Macedónskeho.

Ruský historik Nikolaj Karamzin o našich predkoch napísal: „Slovanky chodili kedysi na vojnu s otcami a manželmi, nebáli sa smrti: pri obliehaní Konštantínopolu v roku 626 našli Gréci medzi zabitými Slovanmi mnoho ženských tiel. Matky už počas výchovy pripravovali deti na to, že sa raz stanú vojakmi.“

– A v novej dobe?

– Po prvýkrát sa v Anglicku v rokoch 1560 – 1650 začali formovať nemocnice, v ktorých slúžili ženy vojačky.

– Čo sa udialo v dvadsiatom storočí?

– Začiatok storočia... Počas prvej svetovej vojny v Anglicku ženy už prijímali do Kráľovských vojenských vzdušných síl, bol sformovaný Kráľovský pomocný zbor a ženská légia automobilovej dopravy – v počte stotisíc ľudí.

Aj v Rusku, Nemecku, Francúzsku mnohé ženy slúžili vo vojenských nemocniciach a sanitárnych vlakoch.

A počas druhej svetovej vojny sa svet stal svedkom ďalšieho ženského fenoménu. Ženy už slúžili vo všetkých vojskách v mnohých krajinách sveta: v anglickej armáde – 225 000, v americkej – 450 – 500 000, v nemeckej – 500 000...

V sovietskej armáde bojovalo okolo milióna žien. Ženy zastávali všetky vojenské posty vrátane „výhradne mužských“. Vznikol dokonca jazykový problém: dovtedy neexistoval ženský rod slov: tankista, pešiak, samopalník, pretože túto prácu ženy ešte nikdy nevykonávali. Ženské slová sa zrodili tam, na vojne...

Z rozhovoru s historikom

Človek je dôležitejší ako vojna (Z denníka knihy)

*Milióny len tak zabitých
Vydupali cestičku v tme...*
Osip Mandelštam
1978 – 1985

Píšem knihu o vojne...

Ja, ktorá som knihy o vojne čítala nerada, hoci v mojom detstve a mladosti ich čítali všetci. Všetci moji rovesníci. Nie je to nič nezvyčajné – boli sme deti víťazstva. Deti víťazov. Prvé, na čo si spomeniem z vojny? Na svoju detskú nudu uprostred nezrozumiteľných a strašidelných slov. Na vojnu sme spomínali všade: v škole aj doma, na svadbách a krsťinách, počas sviatkov i na karoch. Dokonca aj v detských rozhovoroch. Susedov chlapec sa ma raz opýtal: „A čo robia ľudia pod zemou? Ako tam žijú?“ Aj my sme chceli rozlúštiť záhadu vojny.

Práve vtedy som sa prvý raz zamyslela nad smrťou... A už nikdy som nad ňou neprestala premýšľať, stala sa pre mňa hlavným tajomstvom života.

Všetko bolo vtedy pre nás začiatkom cesty z toho strašného a tajomného sveta. V našej rodine ukrajinský dedko, mamin

otec, zahynul na fronte, je pochovaný kdesi na maďarskej zemi a bieloruská babka, otcova mama, zomrela na týfus ako partizánka, jej synovia slúžili v armáde, zmizli bez stopy počas prvých mesiacov vojny, z troch sa vrátil iba jeden. Môj otec. Jedenásť vzdialených príbuzných spolu s deťmi Nemci zaživa spálili – niekoho v jeho dome, niekoho v dedinskom chráme. Tak to bolo v každej rodine. U všetkých.

Dedinskí chlapci sa hrali na „Nemcov“ a „Rusov“. Kričali nemecké slová: „Hände hoch!“, „Zurück!“, „Hitler kaput!“

Nezažili sme svet bez vojny, vojna bola jediným svetom, ktorý sme poznali, a ľudia vojny boli jedinými ľuďmi, ktorých sme stretávali. Doteraz nepoznám iný svet a iných ľudí. Boli vôbec niekedy?

* * *

Dedina môjho detstva bola po vojne ženská. Babská. Nepamätám si mužské hlasy. Tak som si to aj zapamätala: ženské rozprávajú o vojne. Plačú. Spievajú, ako keby plakali.

Polovica kníh v školskej knižnici bola o vojne. Aj v dedinskej, aj v okresnom meste, kam otec často chodil na knihy. Teraz poznám odpoveď – prečo. Azda náhodou? Stále sme buď bojovali, alebo sme sa pripravovali na vojnu. Spomínali sme na to, ako sme bojovali. Nikdy sme nežili inak, určite to ani nedokážeme. Nevieme si to predstaviť – žiť inak, bude sa to musieť dlho učiť.

V škole nás učili milovať smrť. Písali sme slohové práce o tom, ako chceme zomrieť v mene... Snívali sme...

Ale v uliciach kričali niečo iné, viac vábili.

Dlho som bola človekom kníh, ktorého realita strašila aj priťahovala. Z neznalosti života sa zrodila nebojácnosť. Teraz premýšľam: keby som bola väčším realistom, mohla

by som sa vrhnúť do takej priepasti? Kvôli čomu som tu – z neznalosti? Alebo z pocitu cesty? Veď pocit cesty mám...

Dlho som hľadala... Akými slovami sa dá vyjadriť to, čo počujem? Hľadala som žáner, ktorý by zodpovedal tomu, ako vidím svet, ako ho vníma moje oko, moje ucho.

Raz sa mi dostala do rúk kniha *Som z ohnivej dediny* A. Adamoviča, J. Bryľa a V. Kolesníka. Taký pocit som zažila len raz, keď som čítala Dostojevského. A tu zrazu – neobyčajná forma: román zozbieraný z hlasov samotného života, z toho, čo som počúvala v detstve, z toho, čo znie teraz v uliciach, doma, v kaviarňach, v trolejbuse. Tak teda! Kruh sa uzavrel. Našla som to, čo som hľadala. Cítila som to.

Ales Adamovič sa stal mojím učiteľom...

* * *

Dva roky som premýšľala oveľa viac, ako som sa stretávala a zapisovala. Čítala som. O čom bude moja kniha? Nuž, ešte jedna kniha o vojne... Prečo? Boli už tisícky vojen – malé a veľké, známe a neznáme. A veľa sa o nich písalo. Ale... Písali muži a o mužoch – hneď to bolo vidieť. Všetko, čo vieme o vojne, poznáme z „mužského hlasu“. Všetci sme v zajatí „mužských“ predstáv o vojne a „mužských“ pocitov z vojny. „Mužských“ slov. A ženy mlčia. Nikto okrem mňa sa na vojnu nevytváral mojej babky. Mojej mamy. Mlčia dokonca aj tie, čo boli na fronte. Ak aj náhodou začnú spomínať, tak nerozprávajú o „ženskej“ vojne, ale o „mužskej“. Prispôsobujú sa kánonu. Len doma alebo keď si poplačú v kruhu frontových priateľiek, začnú rozprávať o svojej vojne, mne neznámej. Nielen mne, nám všetkým. Pri svojich novinárskych cestách som neraz bola svedkom, jediným svedkom úplne nových textov. A prežívala som rovnaký pocit ako kedysi v detstve. V tých rozprávaniach cerilo zuby tajomno... Keď rozprávajú ženy, tak nehovoria alebo takmer nehovoria to, čo sme si zvykli čítať

a počúvať: ako jedni ľudia hrdinsky zabíjali druhých a zvíťazili. Alebo prehrali. Aká bola technika a akí generáli. Ženské rozprávania sú iné a o inom. „Ženská“ vojna má svoje farby, svoju vôňu, svoju interpretáciu a svoj citový priestor. Svoje slová. Nie sú v nej hrdinovia a neuveriteľné hrdinstvá, sú v nej jednoducho ľudia, ktorí sa venujú neľudskej ľudskej činnosti. A trpia tam nielen oni (ľudia!), ale aj zem, aj vtáci, aj stromy. Všetko, čo s nami žije na zemi. Trpia bez slov, čo je ešte horšie.

Ale prečo? – neraz som sa na to pýtala samej seba. – Prečo, keď ustáli a zaujali svoje miesto v kedysi úplne mužskom svete, ženy neustáli svoje dejiny? Svoje slová, svoje city? Samy navzájom si neuverili. Je pred nami ukrytý celý svet. Ich vojna zostala nepoznaná...

Chcem napísať dejiny tejto vojny. Ženské dejiny.

* * *

Po prvých stretnutiach...

Údiv: vojenské povolania týchto žien – sanitárna inštruktorka, ostreľovačka, guľometníčka, veliteľka protiletadlového dela, ženistka, a teraz sú – účtovníčky, laborantky, turistické sprievodkyne, učiteľky... Nesúladi rol – tam a tu. Ako keby nespomínali na seba, ale na nejaké iné dievčatá. Dnes sa samy sebe divia. A pred mojimi očami sa dejiny „poľudšťujú“, začínajú sa podobať na bežný život. Vzniká iná interpretácia.

Stretávam vynikajúce rozprávačky, v ich živote sú kapitoly, ktoré sa vyrovnajú najlepším stránkam z klasiky. Človek sa tak zreteľne vidí zhora – z neba, aj zdola – zo zeme. Je pred ním celá cesta hore a cesta dole – od anjela k netvorovi. Spomienky – to nie je len vášnivé alebo ľahostajné prerozprávanie zmiznutej reality, ale celkom nový zrod minulosti, keď sa čas vracia späť. Predovšetkým je to tvorba. Keď ľudia rozprávajú, tvoria, „píšu“ svoj život. Stáva sa, že aj „dopisujú“

a „prepisujú“. Tu sa treba mať na pozore. Na strážii. Zároveň však bolesť roztápa, ničí akékoľvek klamstvo. Je to príliš vysoká teplota! Úprimne, presvedčila som sa, ako sa správajú prostí ľudia – zdravotné sestry, kuchári, práčky... Oni, ako by som to správne povedala, vyťahujú slová zo seba, a nie z novín a prečítaných kníh – nie z cudzieho. Ale len zo svojich vlastných trápení a prežívaní. Pocity a jazyk vzdelaných ľudí, aj keď to asi vyznie čudne, sú často viac ovplyvnené časom. Jeho všeobecným šifrovaním. Sú nakazené druhotným poznaním. Mýtmii. Často musím hľadať dlho, v rôznych kruhoch, aby som počula rozprávanie o „ženskej“ vojne. A nie o „mužskej“: ako ustupovali, útočili, na akom úseku frontu... Potrebujem nie jedno, ale veľa stretnutí. Ako húževnatý portrétista...

Dlho sedím v neznámom dome alebo byte, niekedy celý deň. Popijame čaj, skúšame si nedávno kúpené blúzky, rozprávame sa o účesoch a kulinárskych receptoch. Spolu pozerať fotografie vnúčat. A vtom... Po nejakom čase, nikdy neviem, po akom a prečo, zrazu nastane ten dlho očakávaný moment, keď sa človek vzdáva kánonu – sadrovému a železobetónovému, ako sú naše pamätníky – a ide k sebe. Do seba. Začne spomínať nie vojnu, ale svoju mladosť. Kúsok svojho života... Ten moment treba využiť. Nesmiem ho premeškať! Ale často po dlhom dni plnom slov, faktov a slz zostane v pamäti len jedna fráza (ale aká!): „Šla som na front taká malá, že počas vojny som dokonca vyrástla.“ Túto frázu som si nechala v zápisníku, hoci na magnetofóne som nahrala desiatky metrov. Štyri, päť kaziet...

Čo mi pomáha? Pomáha mi to, že sme si zvykli žiť spolu. Všetko si hovoriť. Sme kolektívni ľudia. Všetko máme spoločné – aj šťastie, aj slzy. Dokážeme trpieť aj rozprávať o utrpení. Utrpenie je dôvodom nášho ťažkého a neusporiadaného života. Pre nás je bolesť umením. Musím priznať, ženy sa smelo púšťajú na túto cestu...

Ako ma vítajú?

Hovoria mi: „dievčatko“, „dcérenka“, „dieťaťatko“, keby som bola z ich generácie, určite by sa ku mne správali inak. Pokojne a rovnoprávne. Bez radosti a údivu, ktoré prináša stretnutie mladosti a staroby. Je to veľmi dôležitý moment, že vtedy boli mladé a teraz spomínajú ako staré. Spomínajú po živote – po štyridsiatich rokoch. Opatrne mi otvárajú svoj svet, berú na mňa ohľad:

– Hneď po vojne som sa vydala. Vyhovárala som sa na manžela. Na domácnosť, na detské plienky. Ochotne som sa vyhovárala. Mama ma prosila: „Mlč! Mlč!! Nepriznaj sa.“ Splnila som si svoju povinnosť voči vlasti, ale je mi smutno, že som tam bola. Že to viem... Ale ty si veľmi mladá. Teba mi je ľúto...

Často vidím, ako sedia a počúvajú sa. Hlas svojej duše. Porovnávajú ho so slovami. Po rokoch si človek uvedomí, že mal život, ale teraz sa musí pokoriť a pripraviť na odchod. Nechce sa mu a je mu ľúto odísť len tak. Nevšímavo. Narýchlo. A keď sa obzerá dozadu, je v ňom túžba nielen porozprávať o sebe, ale aj rozlúštiť tajomstvo života. Sebe samému odpovedať na otázku: prečo sa mu to stalo? Pozerá sa na všetko s trochu odpúšťajúcim a smutným pohľadom... Takmer odtiaľ... Už nemá dôvod klamať seba ani iných. Už vie, že bez myšlienky o smrti sa nič v človeku nedá pochopiť. Jej tajomstvo je nad všetkým.

Vojna je príliš intímne prežívanie. A aj také nekonečné ako ľudský život...

Raz mi jedna žena (pilotka) odmietla stretnutie. Vysvetlila mi to po telefóne:

– Nemôžem... Nechcem spomínať. Bola som tri roky na vojne... A tri roky som sa necítila ako žena. Môj organizmus znečitlivel. Nemala som menštruáciu, takmer žiadne

ženské túžby. A bola som pekná... Keď ma môj budúci manžel požiadal o roku... Už v Berlíne, pri Reichstagu... Povedal mi: „Vojna sa skončila. Zostali sme nažive. Mali sme šťastie. Vydaj sa za mňa.“ Chcelo sa mi plakať. Zakričať. Udrieť ho! Akože vydať sa? Teraz? Hneď tu sa vydať? Medzi čiernou sadzou a čiernymi tehlami... Pozri sa na mňa. Pozri sa – ako vyzerám! Najprv zo mňa urob ženu: nos mi kvety, dvor mi, hovor mi pekné slová. Tak to potrebujem! Tak na to čakám! Takmer som ho udrela... Chcela som ho udrieť... A on mal jedno líce popálené, krvavočervené, videla som, že všetko pochopil a stekali mu slzy po tom líci. Po ešte čerstvých jazvách... A sama som neverila tomu, čo som povedala: „Áno, vydám sa za teba.“

Prepáčte mi... Nemôžem...

Rozumela som jej. Ale to už je strana alebo polovica strany budúcej knihy.

Texty, texty. Všade – texty. V mestských bytoch aj v dedinských domoch, v uliciach aj vo vlaku... Počúvam... Stále viac sa mením na jedno veľké ucho, otočené vždy na iného človeka. „Čítam“ hlasy.

* * *

Človek je dôležitejší ako vojna.

Práve na to, prečo je človek dôležitejší, sa nezabúda. Riadi ho čosi, čo je silnejšie ako dejiny. Mala by som to brať zoširoka – písať pravdu o živote a smrti vo všeobecnosti a nielen pravdu o vojne. Položiť Dostojevského otázku: koľko ľudskosti je v človeku a ako možno tú ľudskosť v sebe ochrániť? Nepochybne, zlo je lákavé. Je šikovnejšie ako dobro. Príťažlivejšie. Prenikám stále hlbšie do nekonečného sveta vojny, všetko ostatné sa stalo fádny, ešte viac obyčajným. Grandiózny a nelútostný svet. Teraz chápem samotu človeka, ktorý sa vrátil

z vojny. Ako z inej planéty alebo z onoho sveta. Má poznatky, ktoré iní nemajú a ktoré možno získať len tam, blízko smrti. Keď sa človek pokúša niečo vyjadriť slovami, má pocit katastrofy. Onemie. Chcel by rozpovedať, ostatní by to chceli pochopiť, ale všetci sú bezmocní.

Stále sú v inom priestore ako poslucháč. Obklopuje ich neviditeľný svet. Účastníkmi rozhovoru sú minimálne traja ľudia: ten, kto teraz rozpráva, ten istý človek, taký, akým bol v momente udalosti – a ja. Mojim cieľom je dopátrať sa pravdy tých rokov. Tých dní. Bez falšovania citov. Hneď po vojne by človek rozpovedal jednu vojnu, po desaťročiach sa uňho samozrejme niečo mení, pretože už ukladá do spomienok celý svoj život. Celého seba. To, ako tie roky žil, čo čítal, videl, koho stretol. Napokon je šťastný alebo nešťastný. Rozprávam sa s ním osamote alebo pri nás ešte niekto je. Rodina? Priatelia – akí? Priatelia z frontu – to je jedna vec, všetci ostatní – je vec druhá. Doklady sú živé tvory, menia sa a pohybujú spolu s nami, možno z nich donekonečna niečo vyťahovať. Niečo nové, čo potrebujeme práve teraz. V túto minútu. Čo hľadáme? Najčastejšie nie hrdinské činy a hrdinstvo, ale malé a ľudské, pre nás najzaujímavejšie a najbližšie. Napríklad ja som sa chcela dozvedieť čo najviac zo života starovekého Grécka... Z dejín Sparty... Chcela by som si prečítať, ako a o čom sa vtedy ľudia doma rozprávali. Ako odchádzali na vojnu. Aké slová hovorili posledný večer a poslednú noc pred rozlúčkou svojim milovaným. Ako vyprevádzali vojakov. Ako ich čakali z vojny... Nie hrdinov a vojvodcov, ale obyčajných mladíkov...

Dejiny – z rozprávania nikým nepovšimnutého svedka a účastníka. Áno, zaujíma ma to, chcela by som z toho urobiť literatúru. Ale rozprávačmi často nie sú len účastníci, ale aj herci a tvorcovia. K realite sa nedá priblížiť až tak tesne, tvárou v tvár. Medzi realitou a nami sú naše city. Uvedomujem si, že mám do činenia s verziami, každý má svoju ver-

ziu a už aj z nich, z ich počtu a priesečníkov sa rodí obraz doby a ľudí, ktorí v nej žili. Ale ja by som chcela, aby o mojej knihe povedali: jej hrdinovia sú reálni a nič viac. Vraj to sú dejiny. Len dejiny.

Nepíšem o vojne, ale o človeku v nej. Nepíšem dejiny vojny, ale dejiny citov. Som historik duše. Na jednej strane skúmam konkrétneho človeka, ktorý žije v konkrétnom čase a zúčastnil sa na konkrétnych udalostiach, ale na druhej strane musím v ňom vypátrať večného človeka. Chvenie večnosti. To, čo je v človeku vždy.

Vravia mi: ale spomienky, to nie sú ani dejiny, nie je to ani literatúra. Je to jednoducho život zasmetený a neočistený rukou umelca. Šedý materiál rozprávania, každý deň je ho veľa. Všade sa povalujú tieto tehly. A tehly – to ešte nie je chrám! U mňa je to všetko inak... Práve tam, v teplom ľudskom hlase, živom odraze minulosti, sa nachádza prvotná radosť a je odkrytá neodstrániteľná tragika života. Jej chaos a hrôza. Jedinečnosť a nevyspytateľnosť. Tam ešte nie sú upravované. Sú to originály.

Staviam chrámy z našich citov... Z našich želaní, rozčarovaní. Snov. Z toho, čo bolo, ale môže zmiznúť.

* * *

Ešte raz o tom istom... Nezaujímam ma len tá realita, ktorá nás obklopuje, ale aj tá, ktorá je v nás. Nezaujímam ma len samotná udalosť, ale aj udalosť citov. Nazvime to – duša udalosti. City sú pre mňa – realita.

A dejiny? Tie sú v uliciach. V dave. Som presvedčená, že v každom z nás je kúsok dejín. V niekom – polovica strany, v inom – dve, tri strany. Spolu píšeme knihu času. Každý kričí svoju pravdu. Hrôza odtieňov. A to všetko musím začuť, so všetkým tým splynúť a stať sa tým všetkým. A zároveň sa v tom nestratiť. Spojiť jazyk ulice a literatúry.

Problém je aj v tom, že o minulosti rozprávame dnešným jazykom. Ako ním vyjadriť pocity tých dní?

* * *

Ranný telefonát: „Nepoznáme sa... Pricestovala som z Krymu, volám zo železničnej stanice. Je to k vám ďaleko? Chcem vám rozpovedať svoju vojnu...“

Takže?!

S mojím dievčatkom sme sa vybrali do parku. Povoziť sa na kolotoči. Ako mám vysvetliť šesťročnému človeku, čomu sa venujem? Nedávno sa ma opýtala: „Čo je to – vojna?“ Čo som mala odpovedať... Chcem ju do tohto sveta pustiť s láskavým srdcom a učím ju, že nemôže len tak odtrhnúť kvieatok. Je mi ľúto rozpučiť lienku, odtrhnúť krídlo vážke. Ale ako vysvetliť dieťaťu, čo je vojna? Vysvetliť smrť? Odpovedať na otázku: prečo tam zabíjajú? Zabíjajú aj malých, takých, ako je ona. My, dospelí, akoby sme sa dohodli. Vieme, o čom je reč. Ale – deti? Mne to po vojne akosi vysvetlili rodičia, ale ja to svojmu dieťaťu nedokážem vysvetliť. Nájst slová. Vojna sa nám páči stále menej, stále ťažšie je pre nás nájsť jej zdôvodnenie. Pre nás je to už jednoducho zabíjanie. Pre mňa v každom prípade.

Keby som tak napísala knihu o vojne, aby z nej bolo čitateľom na zvracanie a len pomyslenie na ňu by im bolo protivné. Strašné. Aby samotným generálom bolo na zvracanie...

Moji priatelia – muži (na rozdiel od priateľiek) – sú ohromení takouto „ženskou“ logikou. A opäť počúvam „mužský“ argument: „Ty si nebola na vojne.“ A možno je to tak aj lepšie: nepoznám hrôzu nenávisti, vidím veci normálne. Nevojensky, nemužsky.

V optike existuje pojem *svetelnosť* – schopnosť objektívu horšie alebo lepšie zafixovať zachytený obraz. Tak teda ženská pamäť o vojne je „najsvetelnejšia“, čo sa týka citové-

ho vypätia, bolesti. Dokonca, povedala by som, že „ženská“ vojna je hroznejšia ako „mužská“. Muži sa skrývajú za dejiny, za fakty, vojna si ich podmaňuje ako akcia a opozícia ideí, rôznych záujmov, ale ženy sú uchvátené citmi. A ešte – mužov od detstva pripravujú na to, že možno budú musieť strieľať. Ženy to neučia... ony sa na túto prácu nepripravovali... A pamätajú si niečo iné a pamätajú si to inak. Sú schopné vidieť to, čo je mužom nedostupné. Ešte raz to zopakujem: ich vojna je – s vôňou, s farbou, s podrobným svetom existencie: „Dali nám vrecia, ušili sme si z nich sukne.“; „Vo vojenskej správe som do jedných dverí vošla v šatách, ale z druhých som vyšla v nohaviciach a letnej vojenskej blúzke, vrkoč mi odstrihli, na hlave mi zostala jedna štica...“; „Nemci vystrieľali dedinu a odišli... Prišli sme na to miesto: udupaný žltý piesok a na ňom jediná detská topánočka...“ Neraz ma upozorňovali (najmä spisovatelia – muži): „Ženy ti toho navymýšľajú. Natárajú.“ Ale presvedčila som sa: niečo také sa nedá vymyslieť. Od koho sa to dá odpísať? Keď to možno odpísať, tak len od života, jedine on má takú fantáziu.

Nech ženy rozprávajú o hocičom, stále je v tom prítomná myšlienka: vojna – to je predovšetkým zabíjanie a ešte – ťažká práca. A ešte – aj obyčajný život: spievali, zaľúbili sa, nakrúcali natáčky...

V centre pozornosti je vždy to, aké je to neznesiteľné a ako sa človeku nechce zomierať. A ešte neznesiteľnejšie je zabíjať, pretože žena dáva život. Daruje. Dlho ho v sebe nosí, odchováva. Uvedomila som si, že ženám je ťažšie zabíjať.

* * *

Muži... S neochotou púšťajú ženy do svojho sveta, na svoje územie.

V minskom závode na výrobu traktorov som hľadala ženu, ktorá bola ostreľovačkou. Bola vynikajúcou ostreľo-

vačkou. Neraz o nej písali vo frontových novinách. Jej priateľky v Moskve mi dali jej číslo domáceho telefónu, ale staré. Aj priezvisko som mala zapísané za slobodná. Šla som do závodu, kde, ako som vedela, pracovala na personálnom oddelení, a počula som od mužov (riaditeľa závodu a vedúceho personálneho oddelenia): „Čo vám chýbajú muži? Načo sú vám tie ženské príbehy. Ženské fantázie...“ Muži sa báli, že ženy rozpovedia akúsi inú vojnu.

Bola som v jednej rodine... Bojoval muž aj žena. Stretávali sa na fronte, tam sa aj vzali: „Našu svadbu sme oslávili v zákope. Pred bojom. A biele šaty som si ušila z nemeckého padáka.“ On bol guľometník, ona spojárka. Muž hneď poslal ženu do kuchyne: „Uvar nám niečo.“ Už aj voda zovrela, aj chlebíky boli hotové, prisadla si k nám a muž ju zase posielal preč: „A kde sú jahody? Kde je naša chatová maškrtka?“ Po mojej naliehavej prosbe neochotne ustúpil so slovami: „Rozprávaj, ako som ťa učil. Bez slz a ženských hlúpostí: chcela si byť pekná, plakala si, keď ti odstrihli vrkoč.“ Neskôr sa mi šeptom priznala: „Celú noc so mnou študoval zväzok *Dejiny Veľkej vlasteneckej vojny*. Báľ sa o mňa. A teraz sa bojí, že spomeniem niečo iné. Nie tak, ako treba.“

Takto to bolo neraz, v nejednom dome.

Áno, veľmi plačú. Kričia. Keď odídem, prehltajú tabletky na srdce. Volajú záchranku. Ale aj tak ma prosia: „Príď. Určite ešte príď. Tak dlho sme mlčali. Mlčali sme štyridsať rokov...“

Uvedomujem si, že plač a krik nemožno upravovať, inak nebude hlavným plač a krik, ale ich úprava. Namiesto života zostane literatúra. Taký je ten materiál, taká je jeho teplota. Stále presahuje rámce. Človek je najviac badateľný a najviac sa otvára na vojne a ešte asi v láske. Do hlĺbky, do podkožných vrstiev. Pred tvárou smrti všetky idey blednú a odkrýva sa nevyspytateľná večnosť, na ktorú nie je nikto pripravený. Ešte stále žijeme v dejinách, a nie vo vesmíre. Niekoľkokrát som na korektúry dostala text s do-

datkom: „Nepíš o maličkostiach... Píš o našom veľkom víťazstve...“ Ale „maličkosti“ – to je to, čo je pre mňa hlavné – teplo a priezračnosť života: ponechaná štica namiesto vlasov, horúce kotly kaše a polievky, ktoré nemal kto pojesť – zo sto ľudí sa nás z boja vrátilo päť až sedem; alebo to, ako sme po vojne nedokázali chodiť na tržnicu a pozeráť sa na červené mäsové rady... Dokonca ani na červený kartún... „Ach, moja milá, prešlo už štyridsať rokov, ale v mojom dome nenájdeš nič červené. Od skončenia vojny nenávidím červenú farbu!“

* * *

Načúvam bolesti... Bolesti ako dôkazu predošlého života. Niet iných dôkazov, iným dôkazom neverím. Slová nás neraz odvádzali od pravdy.

Premýšľam o utrpení ako o najvyššej forme informácií, ktoré priamo súvisia s tajomstvom. S tajomstvom života. O tom je celá ruská literatúra. O utrpení písala viac ako o láske.

Aj mne o tom rozprávajú viac...

* * *

Kto boli – Rusi alebo Sovieti? Nie, boli Sovieti – aj Rusi, aj Bielorusi, aj Ukrajinci, aj Tadžici...

Predsa len existoval sovietsky človek. Myslím si, že takí ľudia už viac nebudú, aj oni sami to vedia. Dokonca aj my, ich deti, sme iní. Chceli by sme byť ako ostatní. Nepodobáť sa na svojich rodičov, ale na svet. A čo vnúčaťá...

Ale mám ich rada. Teším sa z nich. Mali Stalina a GULAG, ale bolo aj víťazstvo. A oni to vedia.

Nedávno som dostala list:

„Moja dcéra ma má veľmi rada, som pre ňu – hrdinka, ak si prečíta Vašu knihu, bude veľmi rozčarovaná. Špina, vši,

nekonečná krv – všetko je to pravda. Nepopieram. Ale azda dokážu spomienky na to vyvolať šlachetné pocity? Pripraviť na hrdinský čin...“

Neraz som sa presvedčila:

... naša pamäť nie je ani zďaleka ideálnym nástrojom. Je nielen svojvoľná a náladová, ale ešte aj obmedzená časom ako pes uviazaný na reťazi.

... pozeráme sa na minulosť cez dnešok, nedokážeme sa na ňu pozeráť odinakiaľ.

... a ešte sú zaľúbení do toho, čo sa s nimi dialo, pretože to nebola len vojna, ale aj ich mladosť. Prvá láska.

* * *

Počúvam, keď rozprávajú... Počúvam, keď mlčia... Aj slová, aj mlčanie – sú pre mňa text:

– Toto – nie je do tlače, ale pre teba... Tí, ktorí boli starší... Sedeli vo vlaku zamyslení. Smutní. Pamätám sa, ako so mnou v noci, keď všetci spali, zhováral jeden major o Stalinovi. Dobre si vypil a osmelil sa, priznal sa, že jeho otec je už desať rokov v lágri, bez práva na korešpondenciu. Nie je známe, či žije. Ten major vyslovil strašné slová: „Chcem brániť vlasť, ale nechcem brániť toho zradcu – Stalina.“ Také slová som nikdy nepočula... Zľakla som sa. Našťastie, ráno zmizol. Pravdepodobne vystúpil...

– Poviem ti tajomstvo... Priatelila som sa s Oxanou, bola z Ukrajiny. Od nej som prvýkrát počula o strašnom hladu na Ukrajine. Hladomorie. Nedalo sa tam chytiť ani žabu alebo myš – pojedli všetko. Polovica ľudí v ich dedine zomrela. Zomreli všetci jej mladší bratia, aj otec s mamou a ona sa zachránila tým, že v noci kradla v kolchoznej koniarni kónsky hnoj, ktorý jedla. Nikto ho nedokázal jesť, ale ona ho jedla: „Teplý liezol krkom, ale studený sa dal jesť. Najlepší je zamrznutý, vonia senom.“ Hovorila som: „Oxana, súdruh